

BUXORO AMIRLIGINING AFG‘ONISTON VA ERON BILAN TASHQI SAVDO ALOQALARI

Qudratov Shuxrat Yodgorovich

Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasida katta o‘qituvchisi, t.f.f.d. (PhD)

<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.01.1.004>

ВНЕШНЕТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА С АФГАНИСТАНОМ И ИРАНОМ

Кудратов Шухрат Ядгарович – старший преподаватель кафедры Археологии и истории Бухары, д.ф.и.н. (PhD)

FOREIGN TRADE RELATIONS OF BUKHARA EMIRATE WITH AFGHANISTAN AND IRAN

Kudratov Shukhrat Yadgarovich - Senior Lecturer of the Department of Archaeology and History of Bukhara, PhD.

Annotatsiya.: Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro amirligining tashqi savdo aloqalari to‘g‘risida atroflicha ma‘lumot berilgan. Jumladan, amirlikning Eron va Afg‘oniston kabi Sharq davlatlari bilan savdo-iqtisodiy aloqalar olib borganliklari, savdogarlarning faoliyati, karvonsaroylar haqida batafsil to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: savdogar, karvonsaroy, tanga, tadbirkor, karvonboshi, tujjor, bankir, sarraf, karvon, tabobat, xolva, sarmoya, boshpana, misqol.

Аннотация: в данной статье представлены подробные сведения о внешнеторговых связях Бухарского эмирата в конце XIX - начале XX веков. В частности, освещена информация о ведении торгово-экономической связи эмирата с такими странами Востока как Иран и Афганистан, деятельности торговцев, караван-сараях.

Ключевые слова: торговец, караван-сарай, монета, предприниматель, караван-баши (глава каравана), тужжор (купец), банкир, сарраф (меняла), караван, медицина, халва, капитал (денежные средства), убежище, мискаль (золотник).

Abstract: this article presents detailed information on foreign trade relations of the Bukhara Emirate in the late XIX - early XX centuries. In particular, it covers information about trade and economic relations of the Emirate with such Eastern countries as Iran and Afghanistan, activities of traders, caravanserais.

Keywords: merchant, caravanseray, coin, entrepreneur, caravan-bashi (the chief of caravan), tujjor (merchant), banker, sarraf (money changer), caravan, medicine, halwa, capital (money), shelter, miskal (gold piece)

Kirish. Buxoro amirligi XIX asr oxiri XX asr boshlarida Eron va Afg‘oniston kabi Sharq davlatlari bilan savdo, iqtisodiy va madaniy aloqalar olib borgan. 1868 va 1873 yillarda imzolangan Rossiya-Buxoro shartnomalariga ko‘ra, xorijiy davlatlar bilan mustaqil diplomatik aloqalar olib borish uchun cheklovlar o‘rnatilgan bo‘lsa-da, Sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalarini davom ettirgan. Jumladan, qo‘shni davlatlar Qo‘qon va Xiva xonligi bilan savdo aloqalari to‘xtovsiz davom etgan. Buxoro, Qo‘qon va Xiva savdogarlari o‘rtasidagi o‘zaro savdo-sotiq ishlari yoz, kuz va qish oylarida bo‘lib o‘tgan. Buning asosiy sababi o‘zaro ayirboshlanadigan mollarning aksariyat qismi uchala mamlakatda ham asosan shu fasllarda sotuvga chiqarish uchun tayyorlangan. XIX asrning 60-70 yillarida Buxoro savdogarlari Qo‘qon va Xivaga asosan chetdan keladigan olib kelingan mahsulotlar bilan birga Qarshi va Shahrisabz tamakisi, egarlar, Buxoro qog‘ozi, holvalar, tabobatda ishlatiladigan dori-darmonlar olib borganlar [1].

Adabiyotlar tahlili.

М.В.Виткевичнинг “Записки о Бухарском ханстве”-Москва, 1983., Сухарева.О.А.

“Бухара XIX - начало XX вв.”. Москва 1966, Вамбери Х. “Очерки Средней Азии дополнения к путешествию в среднюю Азию”. Москва, 1868, Назаров Х. “Равоботи Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудаги давлати дурруниҳо то ғалтидаги аморати Бухоро”. Душанбе, 1963, O'zbekiston milliy arxivi, I-1 fond, 34 ro'xat, I-3 fond, 20 ro'xat, Туркестанский сборник, Туркестанские ведомости gazetalarida Buxoro amirligining tashqi savdo aloqalari masalalari batafsil ma'lumotlar berilgan.

Natija va muxokoma.

Afg'oniston ham amirlikning doimiy savdo hamkori edi. Bu savdoning rivojlanishida ikki mamlakatning qulay geografik o'rni, yondosh qo'shnichiligi emas, o'zaro savdo aloqalarida qulay sharoitlar yaratilganligi muhim omil bo'lgan. Buxoro, Qarshi, Samarqand, Hirot, Qobul, Mazori Sharif, Balx, Qudduz, kabi shaharlardagi karvonsaroylar, turli xil mollar saqlaydigan joy, savdogarlar uchun boshpana sifatida xizmat qilgan. Buxoro amirligining yirik savdo-iqtisodiy markazlari - Buxoro, Qarshi, Sherobod, Samarqand va Afg'onistonning Qobul, Hirot, Maymana, Qudduz, Balx va Qandahor kabi shaharlari bilan bog'lovchi qadimiy karvon yo'llari ikki mamlakatning iqtisodiy turmushida muhim o'rin tutgan. Ikki mamlakat uchun ham foydali savdo munosabatlari o'rnatilgan bo'lib, Amudaryodagi kechuvlardan mol o'tkazish evaziga juda oz haq olingan. Kalif kechuvi orqali olib o'tiladigan har bir tuya yuk (tuyalar 16 pud yuk ko'targan) uchun bir tanga, otdagi yuk uchun yarim tanga miqdorda boj olingan.[2] Kalif bekligi ma'muriyatiga kechuvdan o'tkaziladigan mollar uchun bojning to'g'ri olinishini nazorat qilish bo'lgan. Shuning uchun Buxoro amirlari bu beklikka ishonchli, tadbirkor va diplomatik yo'l tuta oladigan kishilarni bek qilib tayinlar edilar. Sadoqatli va halol amaldorlar bu kechuvdan o'tuvchi Afg'oniston, Hindiston va Eron savdogarlarining serqatnovligini ta'minlashda muhim rol o'ynar edilar [3].

Buxoro amirligi shaharlarida xorijiy savdogarlari uchun yaratilgan bir qator imtiyozlar tufayli Buxoro va Qarshi kabi shaharlarda ayrim afg'on savdogarlari uy-joy qurib, turg'un yashab qolganlar. Jumladan, 40 ming tilla sarmoya egasi bo'lgan Badriddin ismli afg'on savdogari “Бадриддин карвонсаройи” [4], Rashid ismli yana bir afg'on savdogari “Rashid karvonsaroyi” barpo etganlar [5], XIX asrning 70-80 yillarida Buxoro shahrida doimiy yashovchi 3 afg'on savdogarining har birida 30 mingdan 80 ming tillagacha, vaqtinchalik yashovchi 40 afg'on savdogarining har birida 5 mingdan 20 ming tilla tangagacha sarmoyalari bo'lgan. Amirlikning Kogon shahrida esa XX asr boshlarida savdo bilan shug'ullanuvchi 800 afg'on istiqomat qilgani haqida ma'lumotlar mavjud [6].

Buxoro amirligi bilan savdo qiluvchi afg'on savdogarlari XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro shahrida 12 ta karvonsaroyini egallaganlar. Ular Peshovar-Qobul-Buxoro karvon yo'lidan foydalanib, Buxoro bozorlarini choy, doka, nil bo'yog'i, banaros kimxobi, chit, dorivor giyohlar kabi xitoy, hind, ingliz mollari: jun, bo'yoqlar, tulki terisi, pista, mesh kabi afg'on mollari bilan ta'minlaganlar. Afg'onistonda, shuningdek, boshqa xorijiy mamlakatlarda ishlab chiqarilgan mollarning Buxoroga keltirilishi va savdosida Qobul, Hirot, Saripul, Shibirg'on, Maymana shahri savdogarlari faol ishtirok etganlar. Buxorodan Qobulga turli xil gazlamalar, xom ipak, echki tiviti, qurol, sandiq, rus mollaridan: kumush,temir, po'lat, qog'oz va qand keltirilgan. Afg'onistonda yashovchi aholining Buxoro shoyi choponlari, adras va alachasi, shoyi ro'mollariga nisbatan talabi katta bo'lgan. Afg'on savdogarlari Buxoro bozorlaridan kumush simlar, feruza, marjon, ulardan tayyorlangan zeb-ziynatlar va chinni buyumlar xarid qilishgan [7].

Buxorolik savdogarlarning Badaxshon aholisidan sotib olib Buxoroga keltirgan Badaxshon feruzasi mahalliy zargarlar mehnati bilan nafis bezak buyumlarga aylantirilgach, Afg'oniston bozorlariga yuborilgan. Afg'onistonga mol olib borgan savdogarlar qaytishda jun gazlama, jun sallalik, shinni (uzumdan tayyorlanadigan qiyom), sariq ildiz (nisholda, obi navot suyuq holvalarini tayyorlashda ishlatilgan), murch va qo'lyozma kitoblar olib qaytganlar [8].

Xonlikning Afg'oniston bilan chegaradosh Sherobod bekligida ko'p miqdorda paxta, ipak, bug'doy, guruch, arpa va jo'xori etishtirilgan. Beklikdagi markaziy bozordan Balxdan qo'ylar keltirib sotuvchi afg'on savdogarlari dehqonlar etishtirgan mahsulotlarning asosiy xaridorlari edilar [9]. 1880 yildan boshlab, buxorolik savdogarlar mahalliy aholining go'shtga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida Afg'onistondan katta miqdorda chorva mollari olib kelib,

sotganlar.

Buxorolik savdogarlar o‘zaro oldi-sotdidan tashqari Afg‘onistondan mahsulot olib keluvchi buxorolik savdogarlarga karvonboshilik qilganlar. Jumladan, Sayfulla karvonboshi, Xolberdi karvonboshi va Qurbon karvonboshilar Kobuldan; Raxmonqul karvonboshi, Xolmurod karvonboshi va Abduvohid karvonboshi Maymanadan; Otaboy, Raxmonqul, Abdurasul karvonboshilar Axchadan, Mirzaboy va Karimboy karvonboshilar Andxoydan Buxoro shahri va amirlikning yirik shaharlariga keladigan karvonlarga boshchilik qilganlar [10]. Buxorolik savdogarlarning keng savdo faoliyati Buxoro hukumati uchun ham foydali edi. Masalan, 1882 yil iyun-iyul oylarida buxorolik yirik savdogar Afg‘onistonga chiqargan 1.781.400 rubllik mol uchun Buxoro bojxonasiga 150 ming rubl zakot to‘lagan [11].

Afg‘onistonlik savdogarlar Buxoro bozorlarini xitoy, hind choylari, nil bo‘yog‘i va ingliz dokasi bilan ta‘minlashda asosiy mavqeni egallashgan. Bu savdoda 1880-yillarning oxiri - 1890-yillarning boshlarida 8ta savdo firmasi ishtirok etgan bo‘lib, ulardan 7 tasi afg‘on, 1 tasi esa buxorolik savdogarlarga qarashli bo‘lgan. Bu firmalar Peshovardan Qobul orqali Buxoroga har yili 45-50 ming pud og‘irligidagi turli navli ko‘k choyni etkazib berganlar [12].

Buxoro-Afg‘oniston savdosidagi mollar hajmida Buxoro oltini muhim o‘rin tutgan. Sharqiy Buxoro aholisi tomonidan oddiy usulda daryo qumi tarkibidan ajratib olinadigan oltinning asosiy qismi Afg‘onistonga sotilgan. Bu haqda Rossiya imperiyasining Yangi Buxorodagi siyosiy agenti: “Bahor mavsumi kelib, konlarda ish boshlangach, afg‘on savdogarlari, xususan, badaxshonliklar Kabodiyon, Saroy, Ko‘lobdan Sho‘g‘nongacha bo‘lgan sarhadlarda tilla xarid qilib, yashirin ravishda Afg‘onistonga olib ketmoqdalar. Bu mulklarning hokimlari har yili jami 10 ming misqol (1 misqol – 4,25 gramm) tilla sotmoqdalar”, deb tashqi ishlar vazirligiga ma‘lumot bergan [13].

Buxorolik va afg‘onistonlik tujjorlar faoliyatida sarroflar muhim o‘rin tutganlar. Ular sharq dunyosining bankirlari bo‘lib, bir shaxardan ikkinchi shaharga yo‘l oluvchi savdogarlarning omonatini saqlab turish va o‘rniga chek qog‘ozi berish, boshqa har xil pul birliklariga almashlab berish vazifasini ham bajarganlar. Masalan, Buxoroda sarrofga o‘z pulini berib, chek qog‘ozi olgan savdogarlar Qobulga kelgach, bu erlik sarrofdan o‘z pulini yuqoridagi chek qog‘ozi orqali to‘la qaytarib olgan. O‘zaro savdo aloqalarining rivojida sarroflarning qarzga pul berishlari ham alohida ahamiyat kasb etgan. Shu bois, har bir fuqaro qarz olib, tovar xarid qilish, uni xorijga chiqarib sotish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Qarzdorning ishonchliligi va kreditga bo‘lgan talabning darajasiga qarab, sarroflar berilgan har 100 tilla tangadan oyiga 7 foizdan 15 foizgacha miqdorda foyda olganlar [14].

Buxoro sarroflarining uyushmasi mavjud bo‘lib, 1880 yillarda uyushmani ma‘rifatparvar tabib Mirzo Sirojiddin Hakimning otasi Mirzoxurd, 1890 yillaarda esa Mirhikmat Mirsolihov boshqargan [15].

1892 yilda Amir Abdulahadxon Rossiya imperiyasi tazyiqi ostida rus bojxonasini Buxoroning Afg‘oniston bilan chegarasiga ko‘chirishga majbur bo‘ladi. Bundan xabar topgan afg‘on, hind va fors savdogarlar rus bojxona postlari joriy etilgunga qadar, Buxoro, Qarshi karvonsaroylarini turli mahsulotlar bilan to‘ldirishni boshlaydilar.[16] Rus bojxona tizimi barpo etilgach, mol qiymatining 5 foizi miqdorida boj belgilanishi natijasida afg‘on mollarning Buxoroga keltirilishi yil sayin qisqarib borgan.

Buxoro-Eron savdo aloqalarida Mashhad, Hirot va Marv shaharlari muhim rol o‘ynagan. Eron shaharlaridan chiqqan savdo karvoni 22 kunda Buxoro shahriga etib kelgan. “Qo‘shbegi” karvonsaroyi eronlik savdogarlar uchun mehmonxona va mollari uchun esa omborxona sifatida xizmat qilgan. Buxorolik savdogarlar ham Eron bilan qizg‘in savdo munosabatlarida bo‘lib, ro‘mollar, oyna, temir, mis buyumlar, qozon, temir, sandiq, rus va Buxoro oltin tangalarini sotish uchun olib borganlar. Qaytishda Buxoroga chit, surp, movut, gilam, yarim shoyi gazlamalar, mo‘yna, ipak va boshqa mahsulotlar olib kelganlar. Shuningdek, Eronning Marv va Mashhad shaharlari bozorlarida keng savdoda bo‘lgan Angliyada ishlab chiqarilgan mollarni ham olib kelishgan. Buxoro va Eron o‘rtasidagi savdo munosabatlarida haj ziyoratchilari ham muayyan o‘rin tutganlar. Ular safar xarajatlarini qoplash maqsadida Eron bozorlarida sotish uchun ipak ro‘mollar, pichoqlar, Namangan shoyisi, Qo‘qon do‘ppilari olib borganlar [17].

Eron bilan savdo-sotiq ishlarida buxorolik yirik savdogar, sayyoh va tabib Mirzo Sirojiddin Hakim alohida o'rin tutgan. U Eronning Mashhad, Nishopur va Sabzavor shaharlaridan paxta sotib olib, Moskva va Yevropa bozorlariga jo'natgan [18]. Erondan fors va Yevropa mollarini Buxoroga keltirishda esa buxorolik savdogarlardan Abdurauf Azizov va Abdug'ani Arabovlar yuqori mavqeni egallaganlar. Shuningdek, Amir Abdulahadxon saroyida yuqori lavozimlarda xizmat qilgan shia amaldorlari ham Mashhad bilan ham oshkora, ham yashirin savdo qilganlar. 1880-1890-yillarda Eron bilan savdodagi yirik tujjor Hoji Rajab edi [19]. Eron bilan savdo aloqalarining ikkala tomon uchun ham manfaatli bo'lishi uning rivojlanib borishini ta'minlagan.

Xulosa.

Xullas, XIX asr oxirlariga kelib, Rossiya imperiyasining yarim mustamlakasiga aylanishi munosabati bilan Buxoro amirligining tashqi aloqalarida cheklovlar yuzaga keldi va bu savdogarlar faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Jarayonlarning dastlabki bosqichida yirik savdogarlar kasodga uchrash holatlari ham kuzatildi. Suveren davlatning ichki va tashqi siyosatiga qo'pol ravishda, noqonuniy aralashuvi hamda qarshiliklarga qaramasdan, Buxoro amirligining Sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalari XX asr boshlarigacha davom etdi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

- 1.Средне-азиатская торговля. // Туркестанские ведомости. 22 февраля 1871 года.
- 2.Путевые заметки классного топографа Петрова //СМА. Выпуск 21. Санкт Петербург, 1886. – С. 80.
3. Путевые заметки классного топографа Петрова. – С. 80.
- 4.Виткевича М.В. Записки о Бухарском ханстве. (Записки).-Москва, 1983. - С.101.
- 5.Сухарева О.А. Бухара XIX- начала XX в. - Москва, 1966 - С. 57.
6. Ўзбекистон Миллий архиви, 1- фонд, 12-рўйхат, 1915-йиг'мажилд, 1-варақнинг орқаси.
- 7.Гуламов Х.Г. Из истории дипломатических отношений России с Бухарским ханством XVIII в. Ташкент, 1992. – С. 31-32.
- 8.Шомансурова А.Ш. К вопросу среднеазиатског'афганских отношений в первой половине XIX в // Взаимоотношение народов Средней Азии и сопредельных стран Востока в XVIII – начале XX вв. Ташкент, 1968. – С. 13.
- 9.Восточная Бухара, Бадахшан и северный Афганистан // Туркестанский сборник. Том 404.
- 10.Ўзбекистон Миллий архиви, И-1-фонд, 34-рўйхат, 696-йиг'мажилд, 3-варақ.
- 11.Ўзбекистон Миллий архиви, И-1-фонд, 34-рўйхат, 696-йиг'мажилд, 1-варақ ва унинг орқаси.
- 12.Торговля Бухары. // Туркестанский сборник. Том 526. – С. 180.
13. Назаров Х. Работы Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудани давлати дуррониҳо то ғалтидани аморати Бухоро. Душанбе, 1963. – С. 67.
- 14.Торговля Бухары. // Туркестанский сборник. Том 526. – С. 186.
15. Ўзбекистон Миллий архиви, I 3-фонд, 20-рўйхат, 370-йиг'мажилд, 7-варақ.
- 16.Ўзбекистон Миллий архиви, I 3-фонд, 20-рўйхат, 250-йиг'мажилд, 186-варақ.
17. Вамбери Х. Очерки Средней Азии. Дополнение к путешествию в Среднюю Азию. - Москва, 1868. – С. 371-372.
- 18.Ўзбекистон Миллий архиви, И-1-фонд, 34-рўйхат, 8330-йиг'мажилд, 4-6 варақлар.